

Sanna Karttunen

Kvalitatiivisen haastatteluaineiston luonteesta ja analyysistä

Diskurssianalyttinen metodi

Karttunen, Sanna, Kvalitatiivisen haastatteluaineiston luonteesta ja analyysistä: diskurssianalyttinen metodi [The nature and analysis of qualitative interview data: the discourse analytic method]. Kirjastotiede ja informatiikka 12 (3): 83–94, 1993.

The article presents discourse analysis as a method of analysing qualitative interview data. With examples from the author's own study of clients' views on music library collections, it is argued that participants' interpretations are much more variable and inconsistent than is normally recognised, and that this has important implications for the use of interview data. Instead of attempting to produce definitive versions of participants' actions or beliefs, interview data should be used to reveal the regular interpretative practices through which participants come to construct versions of actions and beliefs. The method does not take the individual as a starting point for analysis, but attempts to locate the conceptual categories and cultural codes which organize the texts, producing interpretations which are intrinsically social. The basic analytic unit is the interpretative repertoire, and the focus is on the discourse itself: how it is constructed and organized, and what are the consequences and functions of different types of construction.

Address: Ruutikatu 4 C 26, 02600 Espoo.

Kvalitatiivisen tutkimuksen metodioppaissa painuduttiin 1980-luvulla huomattavasti enemmän aineiston keruun problematiikkaan kuin aineiston analyysimenetelmiin ja tulkintateoriaan. Nyt on menossa uusi metodisen kehittelyn vaihe, jossa tarkennetaan analyysitapoja ja tulkinnan käsitteellisiä välineitä. Tässä artikkelissa esittelen diskurssianalyttistä viitekehystä, jota sovellan omassa tutkimuksessani musiikkikirjaston asiakkaiden musiikkikirjasto- ja musiikkikäsitteitä koskevan haastatteluaineiston analyysiin.

Diskurssianalyysi (lyhennettynä DA) on sekä filosofis-teoreettinen orientaatio että konkreettinen tutkimustapa: se tarjoaa tutkijalle tietyn maail-

man hahmottamistavan, joka ohjaa vahvasti tulkintatyötä (Jokinen & Juhila 1991, 64). Diskurssianalyysi -nimitystä käytetään kuitenkin varsin erilaisista tutkimuksen tekotavoista, joilla ei välttämättä ole yhteisiä juuria tai teoreettisia sitoumuksia. Omassa tutkimuksessani sovellan sosiaalipsykologien Jonathan Potterin ja Margaret Wetherellin kehittelemää metodia. Lähestymistavan juuret ovat poststrukturalismissa, erityisesti Michel Foucaultin tuotannossa, kielitieteilijä Ferdinand de Saussuren näkemyksissä, puheaktiteoriassa sekä etnometodologisessa keskusteluanalyysissä.¹

Diskurssianalyysin "konstruktiivinen tulkintatapa" problematisoi tiettyjä vakiintuneita lähesty-

mistapoja kvalitatiivisessa analyysissä. Haastattelumateriaalia joudutaan lähestymään kokonaan toisenlaisin odotuksin kuin olemme kulttuurissamme ihmisten puhetta yleensä oppineet tulkitsemaan. Tutkimustapa eroaa esimerkiksi kognitiivisesta lähestymistavasta, joka ottaa verbaalisen ilmauksen raporttina kognitiivisista ilmiöistä, pohjimmaisista asenteista ja suhtautumistavoista. Aineistoa ei käsitellä subjektiivisten merkityskokemusten ilmauksena, eikä myöskään faktana eli "todellisten" tapahtumien ja asioiden kuvauksena (Potter & Wetherell 1987). Haastatteluvastaukset ymmärrettään luonteeltaan kollektiivisiksi ilmiöiksi, ja mielenkiinnon kohteena on niiden rakentuminen käytettävissä olevien ja tietynlaisessa funktionaalisessa kontekstissa hyödynnettävien tulkintasääntöjen ja selitysmallien varaan.

Lähestymistavan etuna näen sen, että siinä pyritään eklektisistä, haastateltujen mielipiteet selityksinä ottavista tulkinnoista makrososiologisesti relevantteihin, kulttuurisia säännönmukaisuuksia tunnistaviin tulkintoihin. DA:n käsitteet haastattelumateriaalin tekstuaalisesta luonteesta ja subjektista, eli siihen liittyvä ihmisen tutkimisen näkökulma, ovat todennäköisesti sovellettavissa kvalitatiivisen haastatteluaineiston analyysiin tutkimusintressistä riippumatta. Vaikka esimerkiksi asiakkaiden mielipiteet ja kokemukset ovat monesti mielenkiintoisia ja hyödyllisiä tutkimustuloksia sinänsä, niistä tehtävissä tulkinnoissa ja johtopäätöksissä piilee sudenkuoppia, ellei haastatteluaineiston problemaattista, tulkinnallista, tekstuaalista ja kontekstuaalista luonnetta (ks. Silverman 1988, 258–9) oteta huomioon, kuten seuraavissa luvuissa pyrin konkreettisten haastatteluteiden avulla osoittamaan.

1. Varianssin ongelma ja sen hyväksikäyttö

Musiikin kulttuurisia tulkintamalleja koskevaa tutkimustani varten keräsin aineiston puolistrukturoidulla teemahaastattelumenetelmällä. Ensimmäinen aihekokonaisuus oli asiakkaiden mielipiteet ja käsitteet musiikkikirjaston kokoelmasta, tehtävistä ja siitä, minkälaista aineistoa kokoelmaan tulisi valita. Yleensä kvalitatiivisen aineiston analyysi aloitetaan keräämällä yhteen kutakin erillistä kysymystä koskevat vastaukset ja analysoimalla

sitä koskeva tulos esimerkiksi laskemalla mielipiteiden jakauma. Odotuksena on, että näin saadaan tiivistetty ja johdonmukainen kokonaiskuva ajattelutavoista tai tapahtumista. Haastatteluvastaukset ovat kuitenkin tutkittavien aiheeseen liittyvää *tulkintaa*, joka on monimuotoisempaa ja vaihtelevampaa kuin tavallisesti oletetaan (Gilbert & Mulkay 1984, 11; Silverman 1988, 261). Yhden haastateltavan mielipiteen rekonstruointi saattaa-kin osoittautua hankalaksi. Seuraavat haastatteluteet ovat yhden ja saman haastateltavan puheesta:

NÄYTE 1.

K: Onko susta tämä musiikkikirjaston kokoelma tai sen profiili erilainen kuin esimerkiksi mitä radiosta kuulee? Tai pitäisikö sen olla jotenkin erilainen?

V: Tämä pitäisi olla vaihtoehto tuolle massakulttuurille just. – Tai yleensäkin sen pitää olla henkireikä, niin että sieltä löytyy – kyllähän sä voit kuunnella tuota Radio Ykköstä, mikä on niinku "huhhuh!" siis viimesen päälle. Musiikki kokonaiskuvana – jos vaan vaihtoehtoina on Radio Mafia tai Radio City tai Radio Ykkönen, niin ei siitä – kyllä kirjaston pitää olla semmonen vastapaino. Kyllä kirjasto puolustaa paikkaansa nimen omaan – voi sanoa että on tietynlainen vastakulttuurin kehto. -- Jos kirjastoa ei olisi niin ihmiset olisivat paljon köyhempiä henkisesti."

K: Mitä siinä pitäisi ottaa huomioon sun mielestä kun valitaan äänitteitä kokoelmiin?

V: Todelliset ihmiset, ihan yksinkertaisesti. Nimen omaan katsoa että – ei musta – esimerkiksi jotain Tarja Ylitaloa, niin mulle se on ihan "blah". Mutta mä kun tykkään siitä, suurin osa ihmisistä tykkää siitä Matista ja Teposta, niin miksei kirjasto tarjoaisi sitten tavalliselle ihmiselle palveluja. Ja sitten jos haluaa jotain erikoista niin voi kysyä, ja sitä voidaan tilata. En mä – vaikka mä en kuuntele massamusiikkia, sillä lailla niin pidä siitä, mutta ei mulla ole mitään oikeutta mennä kieltämään sitä muilta. Kirjaston pitää palvella ihan tavallisia ihmisiä ja niiden tarpeita, kulttuuritarpeita ja kevyimieliisiä tarpeita. -- Mutta että se on lähtökohta, että kirjaston pitää palvella ennen kaikkea ihmisten enemmistöä, eikä siitä saa tehdä mitään semmosta rahasampoo mitä nyt on tää Ahon paskahallitus tekemässä suurin piirtein."

Ensimmäisen näkemyksen mukaan kirjaston tulee huolehtia erityisesti harvinaisemman ja vaihtoehdoisen aineiston tarjonnasta, toisen näkemyksen mukaan kirjaston tulee tarjota ennen kaikkea sitä musiikkia, josta ihmisten enemmistö on kiinnostunut, ei niinkään harvinaisempaa aineistoa. Tällainen variaointi ja epäjohdonmukaisuus vastauksissa ei ole poikkeus, vaan se on yleistä (ks. myös Gilbert & Mulkey 1984; Potter & Mulkey 1985, 248; Wetherell & Potter 1988, 174–5). Haastateltavat eivät useinkaan kiinnitä huomiota ristiriitaisuuksiin, sillä kuten otteesta ilmenee, ne esiintyvät eri puhejaksoissa ja ilmenevät kun samaa asiaa tarkastellaan eri näkökulmista (ks. myös Wetherell & Potter 1988, 178). Yhteenveto haastateltavan mielipiteestä olisi lähes aina muotoa "toisaalta-toisaalta" eli "haastateltavan mielestä valinnassa pitää tehdä kompromisseja kysynnän ja vaihtoehdoisen aineiston tarjonnan välillä". Tällainen ratkaisu ei kuitenkaan tee oikeutta haastateltavien tavalle työstää ja tulkita asioita. Se on tutkijan analyttinen strategia, jonka avulla selviydytään haastattelupuheen varioivuudesta, mutta silloin ohitetaan se, mikä varianssissa on mielenkiintoista, nimittäin *puheessa esiintyvät hienovaraiset distinktiot ja tietyn mielipiteen ehdot*.

Aineistossa esiintyvä varianssi on kuitenkin totuttu ohittamaan (ja mahdollisimman pitkälle jo haastatteluvaiheessa eliminoimaan) erilaisilla analyttisillä strategioilla ja modifikaatioilla (ks. Potter & Mulkey 1985).² Analyysin lähtökohtana on oletus, että yksilöllä on kutakin ilmiötä kohtaan tietty yksittäinen, koherentti asenne tai mielipide. On totuttu pitämään *yksilöä analyysin lähtökohtana, ja kielellisiä ilmauksia suhteellisen suorina teinä yksilön toimintaan, tajuntaan ja ajattelutapoihin*.

Kulttuuritutkimuksessa haastatteluja käsitellään usein kunkin haastateltavan omana juonellisenä kertomuksena, joista etsitään yhtäläisyyksiä ja eroja toisten haastateltavien näkemyksiin. Yhden haastateltavan puhe ei kuitenkaan välttämättä muodosta yhtenäistä kertomusta, vaan se saattaa ilmentää useita näkökulmia ja keskenään ristiriitaisia näkemyksiä. Tällöin voidaan huomata, että mielipiteet, sen enempää kuin puheen kohteena olevat ilmiötkään, eivät olekaan staattisia ja pysyviä, vaan tulkintakontekstista riippuvaisia (Potter & Wetherell 1987, 45, 49).

DA:n lähtökohtana on, että varianssi selityksissä ei ole tulkintojen koherenssin kannalta "virheläh-

de" tai tekninen ongelma, sillä puhe- ja selitystapojen kontekstisidonnainen joustavuus on kielen käytölle tyypillistä ja tutkimuksen keskeinen analyysiresurssi.³ (Gilbert & Mulkey 1984, 14–15; Potter & Mulkey 1985, 254–257.) *Kielen käyttö ja selitystavat muuntelevat suhteessa puheen funktioon ja tulkintakontekstiin* eli siihen, mihin puheella milloinkin tähdätään ja mikä on keskustelun kulloinenkin pikkutarkka asiayhteys. (Wetherell & Potter 1988, 174–5.) Jos tiettyssä tulkintakontekstissa (esimerkiksi musiikkikirjaston suhde muuhun musiikkitarjontaan) ilmaistaan tietynlainen mielipide, eri yhteydessä (musiikkikirjaston suhde ihmisten musiikkimakuihin) saatetaan korostaa eri asioita (Potter & Wetherell 1987, 45). Esitän tästä toisen empiirisen esimerkin, joka myös on yhden haastateltavan puheesta sekä ilmentää ristiriitaisia näkemyksiä:

NÄYTE 2.

K: Millä perusteella sun mielestä tänne pitäisi valita kokoelmiin musiikkia? Jos sä olisit musiikkikirjastonhoitaja, niin mitä sä tavallaan painottaisit siinä valinnassa?

V: Kyllä mun lähtökohta on semmoinen että ei musiikkiosaston velvollisuus ole edustaa – missään nimessä mun mielestä se ei SAA kerta kaikkiaan edustaa mitään koulukuntaa tai musiikkisuuntaa erikoisesti. – Tehdä hankintoja vain siksi että nyt pyritään ohjaamaan musiikkimakua. Mun mielestä se ei ole – se täytyy perustua semmoseen just tähän kysyntään. Sen täytyy vastata ASIAKKAAN tarpeisiin. JOS mä olisin kirjastonhoitaja, niin kyllä mä rekisteröisin nuo pyynnöt. Ja tietysti sitten ideaalitalanne olisi taas se, että olisi atk-järjestelmä, jolle sitä mukaa taltioida tätä. Ja sitten tietysti eräs tapa olisi tehdä tämmönen kirjallinen tutkimus näistä lainaajista."

K: Entäs onko jotakin mistä sun mielestä voisi karsia? Jos ajatellaan, että jostakin pitäisi lähteä karsimaan, olisiko jotakin mitä ei välttämättä tarvitsisi hankkia musiikkiosaston kokoelmaan, jotakin musiikkia?

V: Ei, kyllä se täytyy jotenkin tasapuolisesti olla se tarjonta. – Mutta tietysti sitten, on siinä kyllä semmoinen ihan perusteltu linjaveto, että nyt kun näitä paikallisradioita on tullut niin paljon, ja monet niistä toimii ihan tämmösinä tuutin täydeltä, siis tämmöstä rockia ja muuta tämmöstä

kevyyttä musiikkia, että se niiden profiili rakentuu sille, eli sitä on tarjolla niin paljon, niin monista välineistä, että tietysti suhteessa sitten yhteiskunnan taholta olevaan klassisen musiikin tarjontaan esimerkiksi, niin ne ei ole ollenkaan suhteessa toisiinsa. Näin ollen sitten se väestöryhmä jää kaikkein vähimmälle yhteiskunnan taholta tarjotusta musiikista. Ja näin ollen sitten tasapuolisuuden nimissä, okei, sitä voitaisiin sitten sitä epäsuhtaa tasata niin että sitten satsattaisiin tähän puoleen. (...) Sitten esimerkiksi se musiikkivalikoima, joka siellä on, niin se aika pitkälle myös määrää muullakin lailla sen profiilin ja sen hengen mikä siellä on. Jos esimerkiksi joku musiikkiosasto erikoistuisi vaikka rokkiin, niin se meininki siellä olisi varmasti sen mukaista. Se on kuitenkin yläpuolella jonkun marketin tai jonkun muun meiningin. – Kyllä nimenomaan klassista musiikkia, mun mielestä se voisi kuitenkin ohjata sitä ihmistä korkeampiin päämääriin musiikin suhteen kuin mitä esimerkiksi just sillä erää on, herättää uteliaisuutta."

Eri aspektien kannalta tarkasteltuna myös puheen kohteena oleva ilmiö, eli musiikkikirjasto, näyttäytyy luonteeltaan erilaisena. Siitä puhuttaessa ei ainoastaan tuoteta neutraalia kuvausta ja ilmaista mielipidettä, vaan tuotetaan versio kohteesta (mikä on musiikkikirjaston olemus), ja ilmaistetaan evaluatio tätä kautta. Puheessa, jonka käsitteitä ei etukäteen ole rajattu, eroa ajattelun "kohteen" (ajatteluobjektin) ja sen "arvioinnin" välillä on mahdotonta tehdä. Kuvaukset, arvioinnit ja laajat selitysmallit kietoutuvat yhteen. (Potter & Wetherell 1987, 51–52.) Analyysissä on siis otettava huomioon, että ajatusobjekti voidaan konstruoida lukuisilla eri tavoilla (esim. "vaihtoehtokirjasto", "demokraattinen kirjasto") ja *mielipiteet ja arvioinnit kohdistuvat näihin spesifeihin formulaatioihin* (Emt., 54–55). Musiikkikirjasto(kaan) ei ole abstrakti, ideaali enteetti, jonka kaikki ymmärtävät samalla tavoin, vaan kohdetta määritellään ja merkityksellistetään haastattelupuheessa.

Vastaavasti, jos esimerkiksi kysytään lukiolaisen mielipidettä Tuntemattomasta sotilaasta, kaverille kerrottu versio ja opettajalle kerrottu versio ovat todennäköisesti erilaisia. Lukukokemuksen ja sen tulkinnan välillä on aina etäisyys, sillä tulkinta on "toisen asteen reseptiota", jossa lukukokemuksesta suodatetaan esille esimerkiksi esteettinen, älyllinen tai moraalinen ulottuvuus. Tulkinta on koke-

muksen muuntamista kommunikaatiotarkoituksessa kielelliseen ja samalla sosiaalisesti hyväksyttävään muotoon. (vrt. Holland 1980, 125–127.) Vastatessa otetaan käyttöön ne kielelliset välineet, jotka tietyssä kontekstissa mahdollistavat yhteisesti ymmärrettävän ja mielekkään mielipiteen ilmaisen.

Varianssi ei siten ole haastattelutilanteen tuottama piirre, vaan kysymys on siitä, että kielen käyttö on toimintasuuntautunutta, ja eri tilanteissa hyödynnetään erilaisia kielellisiä resursseja (Potter & Wetherell 1987). Loogisella tasolla kysymys on useimmiten yleisesti hyväksytyjen asioiden ja vaatimusten keskinäisestä ristiriitaisuudesta.⁴ Sen sijaan, että analyysissä pyritään saamaan tuloksetsi varmoja määrittäviä haastateltujen käsityksistä tai toiminnoista, voidaan analyysin kohteeksi ottaa ne tulkintakäytännöt, joiden avulla mielipiteitä ja kuvauksia rakennetaan.

2. Haastatteluaineisto sosiaalisena tekstinä

Haastattelunäytteissä tulevat painotuseroista huolimatta esille samat näkökulmat ja argumentit: musiikkikirjaston tehtävä täydentää muuta musiikkitarjontaa, ja tehtävä tyydyttää kaikkia musiikkimakuja. Vastausten vaihtelevuus ei merkitse sitä, etteikö tavoissa määritellä ja tehdä asioita ymmärrettäväksi olisi huomattavia yhdenmukaisuuksia, mutta kaikki tulkinnat ja perustelut eivät ole yhtä lailla loogisia tai hyväksyttäviä tietyssä tilanteessa. Samassa asiayhteydessä käytetään pitkälti samantyyppisiä selitysmalleja.

Varianssin säännönmukaisuuksia tarkastelemalla voidaan pyrkiä identifioimaan vaihtelevien vastausten taustalla olevia funktioita ja tulkintasääntöjä, ja edelleen mahdollisia vaihtoehtoisia laajempia tulkintamalleja eli repertuaareja (ks. Wetherell & Potter 1988). Varianssi on siten analyysin kannalta olennaista, eikä sitä voida ohittaa erottelemalla mielipiteitä "todellisiin" ja "vääristyneisiin" tai enemmän tai vähemmän painokkaiisiin (Potter & Mulkay 1985, 252). Variaatio muodostuu itse asiassa ongelmaksi vain, jos kielellistä ilmausta pidetään suorana yksilön todellisten merkityskokemusten ja asenteiden kuvauksena.

Silverman (1988) kutsuu romanttiseksi "naiiviksi haastatteluksi" kvalitatiivista tutkimustapaa, jossa tarkastelun keskiöön nostetaan ihmisten autenttiset

kokemukset ja käsitykset. Tällaisissa tutkimuksissa on tapana pyhittää avoimissa haastatteluisissa annettujen vastausten sisällöt. Tällöin helposti tulkitaan haastattelupuhetta faktana ja otetaan toimijoiden mielipiteet ja asenteet selityksinä, jolloin jää analysoimatta se, mihin toimijoiden selitykset perustuvat. Olemme oppineet, että ihmiset ovat autenttisimmillaan, kun he tosiasiansa joutuvat hyödyntämään ja käsittelemään puheessaan jaettuun kulttuurisiin merkitysrakenteita ja "käsikirjoituksia". (Emt., 258–9.)

Kaikkein yksilöllisimpiäkin elämyksiä ja kokemuksia koskevissa kuvauksissa voidaan havaita selviä säännönmukaisuuksia, sillä emme voi keksiä uusia sanoja kommunikoidaksemme tarkoituksiamme muille, vaan joudumme käyttämään samoja ilmauksia, joita on käytetty tuhansia kertoja aiemminkin. Olemassaolevat käsitteet ja kategoriat "vangitsevat" meidät huomaamatta tiettyihin konventionaalisiin näkökulmiin ja ilmaisutapoihin, mikä torpedoi pyrkimystämme kuvailla tuoresti asioita. (Parker 1988.) Erilaiset näkökulmat ovat mahdollisia vain, mikäli kieli antaa niihin sopivat ilmaisutavat, muut näkökulmat jäävät havaitsematta.

Sosiologisessa analyysissä ei tarvitse spekuloida siitä, mitä puheen "taustalla" (yksilön tajunnassa tai todellisuudessa) on, vaan kiinnostus voidaan kohdistaa kuvausten ja selitysten malleihin sekä siihen, milloin mitenkään puhutaan, mitkä puhettavat ovat mahdollisia ja mitä puheella saadaan aikaan. (Silverman 1988.) DA tutkii sitä, missä yhteydessä ja millä ehdoilla ilmaistaan asenne x mieluummin kuin asenne y? Kuinka asenteet ja niistä koskevat perustelut rakentuvat puheessa? Ja mitä päämääriä niillä tavoitetaan? (Potter & Wetherell 1987, 35.) Tällaisia kysymyksiä analysoitaessa ei tarvitse huolehtia siitä, miten aitoa, totuudellista tai vääristymätöntä haastateltavien puhe on. Valehtelevakin puhuja tuo esiin tarkastelutapoja ja moraalisia muotoja, jotka itsessään eivät ole totta tai valhetta, vaan yksinkertaisesti olemassa. (Silverman 1985; 1988.)

Diskurssianalyysissä ei siis oteta yksittäistä puhujaa analyysin lähtökohdaksi, vaan kiinnostus kohdistuu kielen käytön ja tulkintatapojen säännönmukaisuuksiin: kuinka asioita koskevat kuvaukset ja selitykset rakentuvat suhteessa puheen kontekstiin ja funktioon, miten kuvaus ja arvottaminen kietoutuvat yhteen ja kuinka eri selitysmallit olettavat kohteen erilaiseksi tai muovaavat todellisuuden erilaiseksi (Wetherell & Potter 1988).

Analyysin kohteena ovat puhetta organisoivat tulkintasäännöt ja kategorisoinnit. Nämä eivät ole puheen "syvärakenteessa" piileviä tarinoita tai teemoja, tai puhujien kognitiivisia, mentaalisia rakenteita⁵, vaan ne löytyvät puheen pinnasta, ne ovat sen "sisällön muoto" (Parker 1988, 196; ks. myös Dreyfus & Rabinow 1986, 107). Tarkoituksena ei ole katsoa ilmiöiden läpi, vaan ymmärtää sitä, mikä on avoinna silmiemme edessä. Näin ollen haastattelupuhetta, joka normaalisti ymmärretään spontaaniksi, todellisuuteen ja arkielämään sitoutuneeksi, käsitellään *tekstinä*: kirjallisena, fiktiivisenä ja teoreettisena muodostelmana. Jotkut fiktiot (kuten tieto, taide ja sivistys) ovat elävää todellisuutta suurimmalle osalle kulttuurin jäsenistä, niiden merkityksistä keskustellaan ja kiistellään, ja niillä on todellisia seurauksia. (Parker 1988, 189–190.)

Puhetapojen analyysi tuottaa nimenomaan sosiaaliseen kiinnittyviä selityksiä, ei yksilöön, yksilön oletettuihin ominaisuuksiin ja ajatuksiin tai yksilöitä koskevaan luokitukseen kiinnittyviä selityksiä.⁶ DA ei näe subjektia identiteetteineen vakioisena kokonaisuutena, vaan taitavana liikkujana eri subjektipositioissa (ks. esim. Silverman 1985). Kuten Foucault korostaa, subjektia ei voida pitää määrittelyjen lähtökohtana, sillä subjektit rakentuvat itsekin diskursiivisissa käytännöissä. Koska jaamme kulttuuriset käytännöt muiden kanssa, ja koska ne ovat tehneet meistä sellaisia kuin olemme, meillä on yhteinen perusta, jolta edetä, ymmärtää ja toimia (Dreyfus & Rabinow 1982, 125).

Tällainen ihmisen tutkimisen näkökulma on sikäli vapauttava, että yksittäistä toimijaa ei tarvitse olettaa minkään tietyn ajattelutavan kantajaksi. Yksilö voi eri tilanteissa joustavasti turvautua eri repertuaareihin. Diskurssi rakennetaan ennestään olemassaolevista kielellisistä resursseista, joilla on omat ominaisuutensa, samalla tavoin kuin silta rakennetaan palkeista (Wetherell & Potter 1988, 171). Yleensä emme pohdi kieltä sinänsä, kyseenalaista tapaa, jolla asiat artikuloidaan, sillä kieli on yksinkertaisesti sosiaalista läsnäoloa maailmassa, sosiaalista tietoisuutta (Williams 1988, 54–55). Ilmaisutavan valinnan prosessi ei siten useinkaan ole tarkoituksellinen tai tiedostettu: olemassaolevia kielellisiä resursseja otetaan käyttöön ja hylätään sen mukaan, mikä kussakin asiayhteydessä tuntuu oikealta ja luonnolliselta, kun yksinkertaisesti yritetään tehdä ymmärrettäväksi jotakin asiaa tai esitetään perusteluja asioille. (Potter & Wetherell 1987, 33–34; Wetherell & Potter 1988, 170.)

3. Diskurssianalyysin peruskäsitteet

Potterin ja Wetherellin (1988, 169) mukaan DA:n peruskäsitteet ovat *funktio*, *konstruktio*, *variaatio* ja *tulkintarepertuaari*. Variaation merkitystä on tarkasteltu jo edellä, konstruktion merkitystä tarkastellaan viimeisessä luvussa. Tulkintarepertuaarien identifiointi on analyysin lopputulos, repertuaari ei ilmene puheessa suoraan vaan se on tutkijan teoreettinen tulkinta, joka sitoo varioivista puhetoivoista tehdyn analyysin loogiseksi kokonaisuudeksi. Tarkennan Potterin ja Wetherellin analyysitapaa nostamalla peruskäsitteiksi myös *tulkintasäännöt* ja *kategorisoinnit*. DA:n metodinen kehittäminen on vielä alkuvaiheessa, joten sen käsitteiden ja ideoiden tutkimukselliset sovellukset on muokattava suhteessa tiettyyn aineistoon (kuten kvalitatiivisessa tutkimuksessa yleensäkin).

Silvermanin mukaan sosiologisessa analyysissä haastatteluvastauksia tulee käsitellä kollektiivisina ilmiöinä sekä eräänlaisina "*moraalisina kertomuksina*", joissa vastaukset esitetään tietynlaisessa moraalissa, eettisessä tai loogisessa kontekstissa (ks. Silverman 1985, 16, 176; 1988, 260). *Tulkintasäännöllä* tarkoitetaan nimenomaan tietyn mielipiteen ehtoja. Varianssin säännönmukaisuuksia tarkastelemalla voidaan päästä käsiksi niihin jaettuihin kulttuurisiin koodeihin tai sääntöihin, jotka ovat puheen taustalla, tai pikemminkin arkisten kuvaus- ja perustelutapojen "raaka-ainetta" (vrt. Silverman 1985). Esimerkiksi haastattelunäytteissä esiintyy kaksi erilaista musiikkikirjaston tulkintasääntöä, "tasa-arvoinen musiikkimakujen huomioonottaminen" ja toisaalta "musiikkisuhteen laajentaminen".

DA:ssa analyysin kohteeksi otetaan myös asiatehtävien ja puheen käänteiden vaikutus selitysmallien vaihteluun. Varianssia tarkastelemalla havaitaan myös kielen käytön vaihtelevat *funktiot*. Wetherellin ja Potterin (1988, 169) funktion käsite on kuitenkin problemaattinen, sillä siihen sisällytetään sekä puheen vuorovaikutuskontekstiin liittyvä, representaatiota luonnehtiva *strateginen* funktio että kielen laajemmat, suurelta osin tarkoittamattomat *ideologiset* funktiot ja seuraukset, kuten tietyn tarkastelunäkökulman ensisijaistaminen. Vuorovaikutuskontekstiin liittyviä strategisia funktioita ovat esimerkiksi selityksen antaminen, oman teorian legitimointi, puolustautuminen, perustelu jne. (ks. Dijk 1987).

Ilmaisutavan valinta on varsinkin arkaluontoisia asioita koskevassa puheessa erittäin strategista.

Neutraaleja ja joustavia ilmaisutapoja suositaan, ja tavallisia strategioita ovat esimerkiksi se, että vältetään sanomasta negatiivisia asioita, implisiittiset ja epäsuorat kannanotot, yleisten termien käyttö spesifimpien sijasta jne. (Dijk 1987.) Olenaisinta analyysin kannalta on kuitenkin se, *millaisia asiantiloja toimija legitimoit tai tekee puheellaan mahdolliseksi* (Suoninen 1992, 20). Esimerkiksi näytteessä 2. yleisen musiikkitarjonnan jakautumisen tarkastelu toimii perusteluna näkemykselle, jonka mukaan musiikkikirjaston tarjonnassa klassisella musiikilla tulee olla erityisasema.

Tulkintarepertuaarien identifioiminen edellyttää tulkintasääntöjen tarkastelujen ohella *kategorisointien* eli käsitteiden ja luokitusten käytön analyysiä (ks. myös Suoninen 1992, 22). Esimerkiksi näytteessä 1. argumentointi rakentuu erottelun masakulttuuri/vastakulttuuri varaan. Näytteessä 2. ei esiinny tällaista erottelua, vaan keskeisempi erottelu on kevyt/klassinen, jossa klassiseen musiikkiin liittyy laadullisena määreenä korkeammat musiikilliset tai henkiset päämäärät.

Jokapäiväisessä elämässä tarvittava tieto on järjestynyt konventionaalisiksi kategoriapareiksi, joita kuitenkin on mahdollisuus käyttää sosiaalista todellisuutta tulkittaessa hyvin monella tavalla. DA:ssa korostetaan sitä, että ihmiset käyttävät joustavasti ennalta olemassa olevia kategorioita ja muovaavat niiden merkityksen puhussaan. Kategorioihin voidaan liittää valikoivasti erilaisia laadullisia määreitä tiettyjen efektien aikaansaamiseksi. (Potter & Wetherell 1987, 127–132.) Siten kategoria-analyysissä on tarkasteltava, mitä laadullisia määreitä niihin puheessa kulloinkin liittyy.

Toisaalta käsitteet ja erottelut kantavat selviä ja puhujia (tiedostamattomasti) sitovia tausta-oletuksia ja arvoja, joiden purkaminen ja tekeminen näkyväksi on yksi DA:n tavoitteita. Kategoriathan tarkoittavat niitä tapoja, joilla objektien ja asioiden ominaisuuksia voidaan kuvata ja tehdä ymmärrettäväksi. Kuten Foucault toteaa, kategoriat ovat se tausta, joka tekee "objektiivisen tarkastelun" mahdolliseksi, ne eivät tosiasiaa löydy tutkimalla tarkastelun kohteena olevia objektia, vaan ne mahdollistavat objektin asettamisen ulkoisen tarkastelun kohteeksi. Kuvattaessa todellisuutta kategorisointien avulla määritetään aina myös sitä, miten todellisuus kuuluu jäsentää. Kategorisoinnit kantavat piileviä normatiivisia oletuksia siitä, millainen todellisuuden kuuluu olla. (Dreyfus & Rabinow 1986, 61–2; Foucault 1980; Potter & Wetherell 1987, 136–7.)

Kategorisointeja ei kuitenkaan ole mielekästä analysoida konkreettisten puhuntojen ulkopuolella juuri sen vuoksi, että merkityssuhteet eivät ole kiinteitä eivätkä muuttumattomia, vaan ne ovat sosiaalisissa käytännöissä jatkuvassa rakentumisen vaiheessa (Williams 1988, 54). Lisäksi DA:ssa mielenkiinnon kohteena on se, miten erottelut rakentuvat laajempien diskursiivisten muotoutumien eli *repertuaarien* elementeiksi. Esimerkiksi vastakulttuuripuhe ja korkeampia musiikillisia päämääriä koskeva puhe ovat selkeästi erilaisia tapoja tulkita kulttuuria, eikä niitä voida luontevasti yhdistää samaan puhejaksoon tai kontekstiin, ellei kysymys ole argumentoinnista toista vastaan. Kategoriaparien analyysillä päästään selville siitä, miten argumentointi repertuaarin avulla tapahtuu. Repertuaari voidaan pelkistetyksi määritellä elementtien välisistä, erottelevista merkityssuhteista muodostuvaksi kokonaisuudeksi, joka rakentuu tiettyjen tulkintasääntöjen varaan.⁷

Repertuaarit ovat rajattuja kielen alueita: esiintyessään ne rajaavat toisenlaisiin tulkintasääntöihin perustuvia näkökulmia ja kategorisointitapoja pois. Repertuaarit ovat keskenään ristiriitaisia ja vaihtoehtoisia, mutta sisäisesti suhteellisen johdonmukaisia. Potterin ja Wetherellin mukaan ne koostuvat ilmiöiden luonnehdinnassa ja arvottamisessa toistuvasti käytetyistä käsitteistä ja metaforista, jotka muodostavat eräänlaisen termisysteemin tai sanakirjan: niitä käytetään tietyn tyylin tai kieliopin mukaisesti. Repertuaarit saattavat olla johdettuja yhdestä tai useammasta avainmetaforasta tai kielikuvasta, ja olla tunnistettavissa tietynlaisesta puhe- tai ilmaisutavasta (esim. vasta- ja vaihtoehtokulttuuripuhe, musiikkikasvatuspuhe). (Potter & Wetherell 1987, 149; Wetherell & Potter 1988, 172.)

Repertuaari ei kuitenkaan ole suljettu ja yhtenäinen käsitejärjestelmä tai kieliopin kaltainen looginen muotouma. Tämä edellyttäisi deduktiota, loogista päättelyä, kun taas diskursiivisuudelle on ominaista pikemminkin käsitteiden väliset ristiriitaisuudet. (Foucault 1972, 34–35.) Käsitteellistämisen- ja luokittelutapoja on vain rajoitettu määrä, ja tietyt erottelut ovat yleisiä, toistuvia ja koko kulttuurissa temaattisia: ne ovat käytössä useissa eri asioita ja aloja koskevissa tulkintamalleissa (Bourdieu 1984, 467–8; Quinn & Holland 1987, 10–11). Esimerkiksi kaikilla taiteen aloilla kulttuurituotteita määritetään joko autenttisiksi, taiteellisessa tarkoituksessa tehdyiksi tai laskelmoiduiksi, kaupallisessa tarkoituksessa tehdyiksi. Käsitettä

kaupallisuus voidaan kuitenkin käyttää ja tulkita eri tavoin, tai liittää se eri kohteisiin.

Repertuaarin rakentumisen lähtökohtana on siis vaihtoehtoisten tulkintasääntöjen, moraalisten kerptomusten, systeemi. Foucaultia (1972, 37–38) mukaillen voidaan sanoa, että repertuaarista on kyse silloin, kun varioivissa selitystavoissa esiintyy säännönmukaisuutta, eli kun on havaittavissa spesifit säännöt, joiden pohjalta teemat (puheenaiheet), objektit, ilmaisutyyli- ja -tavat sekä kategoriaparit ja niiden laadulliset määreet valikoituvat. Tulkintasäännöt luovat näiden elementtien väliset sidokset saattaen voimaan tietyn asioiden ja suhteiden tilan. Tulkintasääntö on siis tietty teoria asioiden luonteesta, joka rajoittaa sitä, minkälaiset objektit diskurssissa huomioidaan, mitä niistä voidaan varteenotettavasti sanoa, kuka (millä auktoriteetilla) voi puhua, ja millä käsitteillä niistä voidaan puhua. (Emt., 37–38, 85–105.)

Muodollisesti/terminologisesti samalta vaikuttavien repertuaarien sisällöllisiin eroihin voidaan päästä käsiksi analysoimalla puheen *argumentaatiokontekstia* (ks. Suoninen 1992). Yleensä asioita koskevat perustelut suhteutetaan nimenomaan kulttuurisesti vahvoihin repertuaareihin, ja analyysin kannalta on olennaista, mitkä repertuaarit ovat niin voimakkaita ja hallitsevia, että suhteessa niihin halutaan antaa selityksiä. Analyysin kannalta ei siten ole olennaista ainoastaan se, mitä mielipiteitä puhuja oikeuttaa, vaan myös se, mitä hän vastustaa eli ne vastakkaiset näkemykset, joihin hän puheensa suhteuttaa. (Billig 1988, 209.) "Itsetodistelut" ja "vastatodistelut" eli sellaiset kohdat, joissa puhe on retorisisessa suhteessa kilpaileviin repertuaareihin tai joissa vastataan potentiaaliseen kritiikkiin, ovat argumentaatiokontekstin kannalta paljastavia (Suoninen 1992, 70–71).

Potterin ja Wetherellin (1987, 170) mukaan repertuaarien mallin tulisi periaatteessa organisoida ja merkityksellistää koko aineisto, niin ettei niiden ulkopuolelle jää liikaa yksityiskohtia tai poikkeuksia. Kuitenkin jokainen teksti on avoinna lukemattomille eri tulkinnoille, jolloin tulkintayön tehtävänä on sulkea pois osa tulkintahorisonteista ja rakentaa perusteltua tulkintaa toisista. Repertuaarien rakentaminen tapahtuu tutkimuskysymysten ohjaamana, ja osa aineiston moninaisuudesta joudutaan jättämään tarkastelun ulkopuolelle. (Heiskala 1990, 242–44; Jokinen & Juhila 1990, 80.)

Mikäli tutkimuskysymys esimerkkiaineistossa rajautuisi valinnan periaatteisiin, voitaisiin erottaa kolme repertuaaria: 1) Kysyntärepertuaari: Asiak-

kaiden musiikillisiin tarpeisiin ja kysyntään systemaattisesti perustuva valinta (keskeisiä ilmaisu- ja perustelutapoja: tasapuolisuus, makujen heterogeenisuus ja tasa-arvo, kysytty/harvemmin kysytty aineisto), 2) Vaihtoehtorepertuaari: Yleiselle musiikkitarjonnalle vaihtoehtoinen ja ei-kaupallista musiikkia painottava valinta (monipuolisuus, valinnanvara, massamusiikki/marginaalimusiikki, kaupallinen/ei-kaupallinen musiikki), 3) Kasvatusrepertuaari: Musiikilliseen kasvatukseen/avartamiseen painottava linja (sivistys, kulttuuripohja, laaja-alaisuus, laatu/kysyntä, kevyt/vakava, kestävä/ohimenevä).

Tulkintamallien rakentaminen ei ole analyysin päätepiste, vaan tarkastelun kohteeksi voidaan ottaa myös jäsennostapojen seurausvaikutukset ja repertuaarien väliset suhteet, niiden keskinäisen alisteisuuden ja vallitsevuuden tutkiminen. Esimerkkiaineistossa kaksi ensimmäistä repertuaaria esiintyivät kaikkien haastateltavien puheessa, kolmas oli harvinaisempi ja usein vasta-argumentoinnin kohde. Suonisen (1992, 71, 83) mukaan vahvojen repertuaarien hallinnan osoittaminen voi olla jopa kulttuurinen velvoite, sillä asioiden kokonaisuhallinnan tai kulttuurisen kompetenssin vaikutelmaa on vaikea muodostaa yhdistämättä puhetta kulttuurisesti vahvojen repertuaarien ilmaisutapoihin.

Erilaiset määrittelytavat piirtävät varsin erilaista kuvaa todellisuudesta, minkä vuoksi tärkeä tutkimuksellinen kysymys on se, millaiset asioiden määrittelytavat saavat hallitsevan aseman ja minkälaista toimintaa ne ovat legitimoimassa, minkälaista sulkemassa pois. Vahvoilla ja vakiintuneilla totuusdiskursseilla on käytännön seurauksia paitsi "normatiivisen todellisuuden" muotoutumisen kannalta, myös erilaisten sosiaalisten käytäntöjen ja strategioiden rakentumisen ja ylläpitämisen kannalta (Potter & Wetherell 1987, 175). "Vahvojen" ja "alisteisten" repertuaarien sisäisten ja välisten erojen esiintuominen on osaltaan diskurssien purkamista, sillä ristiriitojen artikulointi horjuttaa niiden eheää, itsestäänselvää luonnetta (Jokinen & Juhila 1991).

4. Tulkintojen perustelu ja validiteetti

DA:n ideana on siis analysoida poikkeuksellisen tarkasti totunnaisia puhetapoja. Tällaisessa tutkimuksessa *tekstiaineisto on tutkimuskohdetta itsään, ei siitä kertovaa kuvausta*. Analyysin kannalta

tämä merkitsee sitä, että aineistoa eritellään yksityiskohtaisesti, ja tulkintojen lingvistisenä evidenssinä ovat pelkistämättömät alkuperäiset tekstikatkelmat, joiden avulla havainnollistetaan analyysin kulku kokonaisuudessaan. (Potter & Wetherell 1987, 172–3.) Koska aineistosta voidaan kuitenkin raporttiin sisällyttää vain pieni osa, voidaan analyysin luotettavuutta usein osoittaa yksinkertaisilla laskutoimituksilla. Laskemisen tulee kuitenkin olla suoritettavissa tutkittavien käyttämin kategorioin, ei tutkijan tulkitsevana luokituksena. (Silverman 1985, 140.)

Kulttuurisia säännönmukaisuuksia analysoitaessa ovat poikkeustapaukset tärkeämpiä kuin tyypilliset tapaukset. Poikkeamien tutkimisen funktio on tutkimuksessa rakennettavien säännönmukaisuuksien tarkentaminen tai vahvistaminen. Ne ovat joko vain näennäisiä poikkeuksia hahmotellusta säännöstä, tai sitten ne johtavat uudenlaiseen teoreettisen konstruktion hahmottamiseen. Toisin sanoen poikkeuksen tulisi vahvistaa repertuaarin organisointumisesta tehtyä hypoteesia, jolloin sen argumentoitavasta pitäisi löytyä jokin erityispiirre, joka mahdollistaa säännön esiintymisen toisella tavoin (Potter & Wetherell 1987, 170).

DA:n analyysitapa on aineistovetoinen. Pyrkimyksenä on jättää valmiit sisällölliset jäsennykset ja teoriat analyysivaiheessa syrjään ja edetä aineistosta käsin teorian hahmottamiseen. Tämä tarkoittaa keskittymistä miten -kysymyksiin (miten asiat tulevat artikuloituiksi ja jäsenneytyiksi), ei miksi -kysymyksiin. (Jokinen & Juhila 1991, 62–65.) Kuten Silverman (1985) korostaa, tarkoituksena on eksplikoida arkitietoa, ei replikoida sitä. Asioiden kuvailusta pyritään uutta rakentavaan tulkintaan, tavoitteena on muodostaa niin tiheä käsitteiden ja kategorioiden verkko, että siitä alkaa lopulta hahmottua perusteltua teoriaa (Jokinen & Juhila 1991, 65).

Vaikka valmiit jäsennykset pyritään analyysivaiheessa sulkemaan pois, tutkija luonnollisesti työskentelee esiyymmärryksensä ja tietynlaisen etukäteisorientaation varassa, ilman sitä ja ennen kaikkea ilman kulttuurin yhteisten käsitteellistämistapojen jakamista tutkimustyö ei olisi mahdollistakaan (Jokinen & Juhila 1990, 78). Tutkija on etäisyyttä ottava, mutta ei koskaan ulkopuolinen tarkkailija sen suhteen, mitä hän tutkii. Hän on itsekin sen rakentama, koska hän ei voi astua tutkimansa sosiaalisen todellisuuden ulkopuolelle, irrottautua historiallisesta diskursiivisesta järjestyksestä (Dreyfus & Rabinow 1982, 124–5, 132).

5. Diskurssianalyttinen tutkimushaastattelu

Diskurssianalyttiset näkemykset haastattelumateriaalin luonteesta ja käytöstä edellyttävät myös vakiintuneiden haastattelukäytäntöjen uudelleenarviointia. Diskurssianalyttinen tutkimushaastattelu poikkeaa metodioppaiden suosituksista siinä, että kysymysrungosta ei pyritä tekemään mahdollisimman ekonomista eikä haastattelijan vaikutusta pyritä minimoimaan.

DA:n lähtökohtien perusteella haastatteluteknikka, jossa pyritään saamaan yksittäisiä, yhtenäisiä vastauksia yksittäisiin kysymyksiin, ei ole kovin mielekäs (tosin varioinnin esiintymistä ei yleensä voida estää, oli haastatteluteknikka mikä tahansa). Sen sijaan tavoitteena on tekniikka, joka sallii maksimaalisen varianssin ja monipuolisuuden, eikä pyri rajoittamaan sitä. Haastateltavat pyritään saamaan puhumaan pidempään ja toistuvasti samoista aiheista, annetaan mahdollisuus pohtia asioita monelta kannalta ja kehitellä omaa näkemystään. Kysymystekniikka voi olla interventionistinen siinä mielessä, että kysymyksiä esitetään tarkoitukSELLISEN moniulotteisesti, useamman eri puheenaheen ja näkökulman suunnasta. Koska haastattelija mielletään DA:ssa yleensäkin aktiiviseksi osapuoleksi, puheen käänteet ja haastattelijan kysymykset pidetään myös analyysissä ja raportissa esillä. (Potter & Wetherell 1987, 163–166.)

Haastattelumenetelmällä kerätty aineisto on aina tutkijan aktiivisen intervention tulos, jolloin esimerkiksi kaksisuuntaista keskustelu- ja ongelmaratkomistilannetta muistuttava haastattelu ei tuota sen epäaidompaa tai vääristyneempää tutkimustietoa kuin "puhuvan kysymyslomakkeen" neutraalisuuteen pyrkivä tekniikka. Tutkijan vaikutuksen välttäminen kuuluu positivistiseen tutkimustapaan, kun taas DA:n lähtökohtana on, että mikään aineisto ei itsessään ole toista "oikeampaa" tai aidompaa todellisuuden kuvausta. Eri aineistoista löytyy erilaisia kontekstisidonnaisia määrittelytapoja, mutta tutkimuksen luotettavuus sinänsä riippuu kokonaan siitä, miten aineistoa analysoidaan. (Silverman 1985, 156.) Kun tutkimuksessa ei tavoitella aineistosta riippumatonta todellisuutta, vaan diskursiivisesti rakentunutta todellisuutta, yhtä relevanttia tutkimusaineistoa on kaikkialla, aineistojen muodolle ja hyödyntämiselle ei ylipäätään ole rajoituksia (Jokinen & Juhila 1991, 56–57).

6. Lopuksi

Edellä olen esitellyt diskurssianalyttistä metodia mahdollisimman konkreettisesti esimerkkiaineistoon tukeutuen. Diskurssianalyysi itsessään ei kuitenkaan ole mikään vakiintunut tai formaali analyysitekniikka⁸, vaan ennemminkin teoreettinen lähestymistapa. DA:n spesifi tutkimusintressi on Foucaultin (1980, 118) ilmaisua käyttäen se, miten totuus ja todellisuus rakentuvat diskursseissa, jotka itsessään eivät ole tosia eivätkä epätosia. DA:n lähtökohtana on käsitys diskurssien *konstruktiivisuudesta*: kieli ei vain heijasta ja kuvaa maailmassa jo olemassaolevia objekteja, vaan sosiaalinen todellisuus rakentuu meille juuri diskursiivisten erottelujen järjestelmien kautta. Tartumme todellisuuteen kielen välityksellä, olemassaolevien käsitteiden kautta, ja kieli antaa mahdollisuudet asioiden ymmärrettäväksi tekemiseen (Williams 1988, 37).

"Diskursiivista" ja "objektiivista" todellisuutta ei siten voida asettaa vastakkain. Diskurssit voidaan määritellä erilaisia totuuksia rakentaviksi *tietomuodostelmiksi*, joiden kautta sosiaalinen todellisuus hahmottuu tietynlaiseksi. Tieto ei siis ole joko objektiivista tai subjektiivista (objektiivisiin faktoihin tai subjektiiviseen merkityksenantoon perustuvaa) vaan se on osa sosiaalisesti tuotettua ja historiallisesti muuttuvaa diskursiivista järjestystä. Tiedoksi kutsutaan sitä, mistä on mahdollista puhua diskurssin puitteissa. Tieto määrittää sen, millä objektilla on legitiimi status, minkä aseman subjekti voi ottaa, miten käsitteet koordinoituvat, ja mitkä ovat diskurssin käyttö- ja soveltamismahdollisuudet. (Foucault 1980, 84, 93; Jokinen & Juhila 1990, 47–48.)

Käytännössä kaikki diskurssit eivät organisoi sosiaalisia käytäntöjä yhtä laajasti ja tehokkaasti. Tietoon kytkeytyy valtasuhteita, jotka antavat diskursseille järjestyksen, ja vastaavasti valtaa ei voida harjoittaa ilman tiettyä totuuden diskurssia (Foucault 1980). Näin ollen jotkut diskurssit saavat legitiimin aseman. Ne näyttävät viittaavan objektiivisesti olemassaolevaan todellisuuteen, itsensä ulkopuoliseen. DA:n tavoitteena on juuri itsestään selviltä, ikään kuin objektiivisen todellisuuden ilmentymiltä näyttävien sosiaalisen todellisuuden jäsenystapojen, käsitteiden ja kategorioiden, konstruktiivisen luonteen esiin nostaminen. (Potter & Wetherell 1987, 174–5).

Diskurssit rakentuvat, elävät ja uusiutuvat sosi-
aalisissa käytännöissä. Vallitsevaan diskurssiin liit-
tyy oleellisesti aina myös vasta- tai vaihtoehtoisia
diskursseja, jotka vaikuttavat siihen paljastaessaan
sen sisäisiä ristiriitaisuuksia, muokkausta ja uu-
sintamista vaativia kohtia. Kyse on tällöin tiettyjen
erottelujen itsestäänselvyyden kyseenalaistumisesta
ja merkityssuhteiden muutoksesta. Kuitenkin sen
jälkeen kun merkityssuhteet (elementtien keski-
näiset riippuvuussuhteet ja sidokset) on tulkittu
tietynlaisiksi, ne eivät enää ole täysin autonomisia,
eikä niitä voida vapaasti muuttaa toisiksi. Vaihto-
ehdot artikuloituvat muokkauksen helposti osaksi
vallitsevaa diskurssia. (Foucault 1980; Jokinen &
Juhila 1990, 50–51; Williams 1988, 126–130.)

Diskurssianalyyssissä on siis kysymys myös val-
tasuhteiden analyysistä, jolloin se merkitsee
interventiota siihen kamppailuun, jossa diskursii-
vinen todellisuus tuotetaan. Pohjautuessaan tietyn-
laiseen teoriaan kielestä, todellisuudesta ja tiedosta
se haastaa tutkijaa pohtimaan ja tiedostamaan näitä
perusolettamuksiaan.

Hyväksytty julkaistavaksi 19.7.1993.

Viitteet

- Jokinen & Juhila (1991) sijoittavat diskurssiana-
lyyttisen tutkimustavan juuret kolmeen tutkimus-
traditioon: systeemien tutkimus (diskurssi erottelu-
jen järjestelmänä), merkitysten tutkimus (diskurssi
merkitysten verkkona), hegemonian tutkiminen
(diskurssien rakentuminen hegemonisissa kamppai-
luissa). DA:n yksi selvä lähtökohta on kielitieteilijä
Ferdinand de Saussuren (1983) näkemys kielen *ei-
heijastavuudesta*. Sen mukaan kielen merkit ole
representaatioita todellisuudesta tai ihmisten aja-
tuksista, vaan ne konstituoituvat ainoastaan suh-
teessa toisiinsa. Käsitteet eivät itsessään omaa si-
sällöllistä merkitystään, sillä ilman toisiinsa kyt-
keytyvien käsitteiden systeemiä eivät yksittäiset
käsitteet ole mielekkäitä ja merkityksellisiä. Kieli
on rinnastusten ja erottelujen järjestelmä, jossa
käsitteen merkitys määrittyy suhteessa toisiin käsit-
teisiin. Esimerkiksi puhe "naisellisuudesta" saa si-
sältönsä vasta toisiinsa rinnastettavissa olevista
elementeistä, sekä sille vastakkaiseksi mielletyistä
"miehekkäistä" ominaisuuksista. (Alasuutari 1989,
97–101; Saussure 1983, 10–14). Etnometodolo-
gisesta keskusteluntutkimuksesta puolestaan on
peräisin näkemys, jonka mukaan puheen analy-
sointi tulee ankkuroida vuorovaikutuskontekstiin,
sillä samalta vaikuttava puhe voi saada eri merki-
tyksiä ja olla eri funktioissa erilaisissa puheen
kohdissa. Keskusteluanalyytikot ovat myös havain-
neet, kuinka keskustelun kulku nojaa paljolti *mo-
raalisesti velvoittaviin kulttuurisiin konventioihin*.
Keskusteluanalyysi tutkii kuitenkin nimenomaan
keskustelun konventioita, kun diskurssianalyyssissä
olla kiinnostuneita puheen sisältöjen konven-
tioista. (Suoninen 1992.) *Diskurssin seurauksia
tuottavan luonteen* korostus on saanut vaikutteita
erityisesti Michel Foucaultin ajattelusta. Kysymyk-
set siitä, millaiset tieto- ja totuuskäsitykset ovat
hallitsevia ja vaikuttavat tapaamme hahmottaa
maailmaa, miten ne tuottavat ja määrittelevät sub-
jekteja, ovat myös DA:n kiinnostuksen kohteena.
- Potterin ja Wetherellin (1987, 35) mukaan näitä
strategioita ovat esimerkiksi vastausvaihtoehtojen
ja -termien rajaaminen etukäteen, tutkijan valmiit
koodauskategoriat ja mielipiteiden tulkinnallinen
valikointi ja painotus. Jos riittävän suuri osa toimi-
joista kuvaa jotakin asiaa samalla tavoin, tulosta
pidetään adekvaattina todellisuuden kuvauksena
(Gilbert & Mulkay 1984, 6–7).
- Ongelma ei poistu esimerkiksi siirtymällä haastat-
teluista suurempiin dokumentaarisiin lähteisiin, sillä
ne ovat yhtä lailla kontekstisidonnaisia versioita
monitulkintaisista prosesseista, tiettyjen strategioiden
ja funktioiden muovaamia sosiaalisia konstruktioita.
(Gilbert & Mulkay 1984, 14–15; Potter
& Mulkay 1985, 254–257.)
- Esimerkiksi perheenäidin moraalikoodeja ovat sekä
"kaiken tekeminen lasten hyväksi" sekä "oman
itsensä toteuttaminen" (ks. Suoninen 1992).
- DA ei oleta, kuten esimerkiksi kognitiivisen psy-
kologian skeemateoria, että kategorisoinnit ovat
pysyvästi valikoituina puhujien tieto- ja ajatusra-
kenteissa, tai että ne ohjaavat valikoivasti havain-
nointia helpottaen tietojenkäsittelyä. Skeemateorian
oletuksia on sikäli mahdotonta arvioida, että yksi-
lön tajunta sinänsä ei avaudu tutkimukselle, tutki-
mustarkoituksille avoinna ovat ainoastaan subjek-
tin rakentamat diskurssit. (Potter & Wetherell 1987,
178–179, 120–137.)
- DA:ssa ei lähdetä liikkeelle oletuksesta, että erilai-
set tulkintakäytännöt vastaavat luokka- tai muita
ryhmärajoja (kuten kulturalismissa tehdään), tai
että erilaiset tulkintarepertuaarit jakavat yhteis-
kunnan eri ryhmiin (vrt. Bourdieu 1984). Sen si-

jaan oletetaan, että selitysmallit ovat periaatteessa yleisesti käytettävissä (Potter & Wetherell 1987, 156). Kiinnostuneempia ollaan siitä, minkälaiset tulkintakäytännöt ovat, Raymond Williamsin (1988, 140–1) termejä soveltaen, nykykulttuurissa vallitsevia, mitkä "orastavia" ja mitkä "jäänteenomaisia". Repertuaarien identifioinnin jälkeen voidaan pyrkiä myös tarkastelemaan sitä, miten laajemmat kontekstitekijät, kuten sukupolvi ja koulutustaso liittyvät erilaisiin tulkintakäytäntöihin tai osaltaan selittävät niitä. Analyysivaiheessa nämä tekijät on kuitenkin jätettävä syrjään (ks. myös Jokinen & Juhila 1991, 68).

7. Jokinen & Juhila (1991) määrittelevät diskurssin (tässä repertuaari) elementtien (asioiden, käsitteiden, tekojen, ilmiöiden jne.) välisistä sisäisistä, erottelevista merkityssuhteista muodostuvaksi kokonaisuudeksi. DA:ssa huomio kiinnitetään niihin prosesseihin, joiden kautta elementtien väliset suhteet konkreettisesti kielen käytössä artikuloidaan (Silverman 1985, 54–5). Käsitteelliset oppositiot rakentuvat siten, että opposition toinen puoli asettuu ensisijaiseksi ja vahvemmaksi toiseen verrattuna. Opposition vahvempi käsite on kuitenkin riippuvainen vastakohtastaan eikä voi toimia ilman "alistettua" kategoriaa. (Parker 1988, 188–9.) Esimerkiksi taidekäsite on erottamattomasti sitoutunut ei-taiteen määritelmiin, jotta "taidetta" voisi olla olemassa, sillä täytyy olla myös antiteesi, ei-taide.
8. Kvalitatiiviset analyysit ovat aineisto- ja ongelmasidonnaisia, yhteydessä tiettyyn teoriaan ja käsitteisiin, jonka vuoksi niissä ei ole mahdollista ottaa käyttöön kvantitatiivisten menetelmien analyysioperaatioiden kaltaisia "universaalitekniikoita". Kvalitatiivinen analyysi on yleensä teorian ja aineiston vuorovaikutukseen perustuva kehämäinen prosessi: aineiston läpilyminen tuottaa hypoteeseja, joille taas haetaan uudelleen vahvistusta aineistosta, hypoteesit täsmennetään, ja niiden pohjalta aineisto analysoidaan uudelleen. Tutkimusraportissa erilaiset vaiheet eivät kuitenkaan näy, sillä sen tehtävänä on lopullisten tulkintojen looginen ja eksplisiittinen esittäminen. Myös formalisoidut analyysimenetelmät (kuten van Dijkin diskurssianalyysi makrosääntöineen, ks. Hoikkala 1989) ovat ja edellyttävät joka askeleellaan nimenomaan tulkintaa. Tutkijan teoreettinen ajattelu on kvalitatiivisessa tutkimuksessa aina avaintekijä tulosten saamisessa.

Lähteet

- Alasuutari, Pertti (1989): Erinomaista, rakas Watson: Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hki: Hanki ja Jää.
- Billig, Michael (1988): Methodology and scholarship in understanding ideological explanation. Teoksessa *Analysing everyday experience. A casebook of methods*. Ed. by Charles Antaki, London: Sage. 199–216.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dijk, Teun A. van (1987): *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage Publications.
- Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul (1982): *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1972): *The archeology of knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1980): *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–77*. Brighton: Harvester Press.
- Gilbert, N. Nigel & Mulkay, Michael (1984): *Opening Pandora's box. A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heiskala, Risto (1990): Tulkinnan koeteltavuus ja aikakauslehtien analyysi. Teoksessa *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Toim. Klaus Mäkelä. Hki: Gaudeamus. 242–263.
- Hoikkala, Tommi (1989): Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen. Hki: Gaudeamus.
- Holland, Norman H. (1980): *Unity Identity Text Self*. Teoksessa *Reader-response criticism: from formalism to post-structuralism*. Ed. Jane P. Tompkins. Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press. 118–133.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1991): Diskursseja rakentamassa: Näkökulma sosiaalisten käytäntöjen tutkimiseen. Tampereen yliopisto: Sosiaalipoliittikan laitos, Tutkimuksia Sarja A 2/1991.
- Parker, Ian (1988): *Deconstructing accounts*. Teoksessa *Analysing everyday experience. A casebook of methods*. Ed. by Charles Antaki, London: Sage. 184–198.
- Potter, Jonathan & Mulkay, Michael (1985): *Scientists' interview talk: Interviews as a technique for revealing participants' interpretative practices*.

- Teoksessa: The research interview: Uses and approaches. Ed. Michael Brenner & Jennifer Brown & David Canter. London: Academic Press. 247–271.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987): Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour. London: Sage.
- Quinn, Naomi & Holland, Dorothy (1987): Culture and cognition. Teoksessa Cultural models in language and thought. Toim. Dorothy Holland & Naomi Quinn. Cambridge: Cambridge University Press. 3–40.
- Saussure, Ferdinand de (1983): Course in general linguistics. London: Duckworth.
- Silverman, David (1985): Qualitative methodology and sociology. Describing the social world. Aldershot: Gower.
- Silverman, David (1988): Laadullisen tutkimuksen kuusi sääntöä – postromanttinen näkökulma. Sosiologia 1988: 4, 258–267.
- Suoninen, Eero (1992): Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta. Tampereen Yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tutkimuksia Sarja A, Nr 24.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1988): Discourse analysis and the identification of interpretive repertoires. Teoksessa Analysing everyday experience. A casebook of methods. Ed. by Charles Antaki, London: Sage. 168–183.
- Williams, Raymond (1988): Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus. Tampere: Vastapaino.

Tämän numeron kirjoittajat

Järvelin, Kalervo, apulaisprofessori, Tampereen yliopisto

Kankaanrinta, Anneli, lehtori, Tampereen yliopisto

Karttunen, Sanna, YTL, Helsinki

Kristensen, Jaana, assistentti, Tampereen yliopisto

Okko, Marjatta, emeritaprofessori, Helsinki

Piukkula, Juha, suunnittelija, Tieteellisten kirjastojen atk-yksikkö